

MÜHR-İ SÜLEYMAN MOTİFLİ BİR KAİDE: KİLİS İBRAHİM EFENDİ CAMİ MİNARESİ*

Akın TERCANLI**

Öz

Avrupa sanatında kullanılan çoğu motifin ikonografik bir karşılığı olduğu bilinmektedir. Anadolu’da karşımıza çıkan geometrik ve bitkisel karakterli motiflerin, dini imgelerle birleşerek bir anlam oluşturmasından ziyade “süsleme”, “tılsım”, “güç” ya da “kuvvet” gibi daha çok halk inançlarında geniş bir yer tutan anlam dünyasından beslendiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Türk-İslam Sanatlarında mimari yüzeylerden, duvar resimlerine yazmalardan cam altı resimlere kadar birbirinden farklı pek çok yüzeyde kullanım alanı bulan Kilis’teki *Mühr-i Süleyman* motifli İbrahim Efendi Cami minaresine odaklanılmıştır. Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre günümüze ulaşamayan ilk eser, Kızılcalı sakinlerinden Hacı Mustafa oğlu Hacı İbrahim tarafından yaptırılmıştır. Bilinmeyen bir sebeple büyük bir kısmı yıkılan yapının yerine zaman içerisinde ikinci bir yapı topluluğu inşa edilmiştir. Kitabeye göre ikinci yapı grubu, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın (1769-1849) Halep Valisi olan oğlu Mehmet Paşa tarafından 1831 yılında eski yapıların olduğu alanda yeniden yaptırılan ve “Yeni Cami” adıyla geçen bir yapı grubunu işaret etmektedir.

* Bu çalışma yazarın, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından 07.12.2021 tarihinde gerçekleştirilen “Düşman İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılında Geçmişten Günümüze Kilis” sempozyumunda sunduğu özet bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, e posta: akintercanli@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8736-0126.

Atıf/Cite as: Tercanlı, Akın. “Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi”. *Dini Araştırmalar* 26/64 (Haziran 2023), 183-206.
<http://doi.org.10.15745/da.1246076>

Zaman içerisinde yıkılan, medrese-cami birleşiminden meydana gelen ikinci yapı topluluğundan günümüze sadece minare kaldığı için halk arasında tek kalan bu esere “öksüz minare” de denilmektedir. Çalışmada *Mühr-i Süleyman* motifi ile yapının özellikle şerefe kısmında yoğunlaşan bezemelerine odaklanılmıştır. Kaide kısmına işlenen altı kollu yıldız motifinin, Türk motif geleneği içindeki genel görünümü ile farklı eserlerdeki kullanım alanları üzerinde durulmuş ve bu motifin *Magen David* olarak da Yahudi inancında simgesel bağlama kavuşan altı kollu yıldızdan farkı belirlenmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen yapının yüzey araştırmasında elde edilen görsel verileri, yapıya ilişkin arşiv kaynakları ve literatür çalışması dokümantasyon yöntemi temel alınarak oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları, Mühr-i Süleyman, Altı Kollu Yıldız, Kilis, İbrahim Efendi Cami.

A Pedestal with the Motif of Solomon’s Seal: The Minaret of Ibrahim Efendi Mosque in Kilis

Abstracts

It is acknowledged that most motifs used in Western art have an iconographic counterpart. It is inferred that the geometric and floral motifs that we encounter in Anatolia are provided by the world meanings such as “ornamentation”, “talisman”, “power” or “strength”, which have a wide place in folk beliefs, rather than creating a meaning by combining with religious images. In this study, it is focused that on the minaret of the Ibrahim Efendi Mosque in Kilis with the *Seal of Solomon* motif, which has been used on area of usage in Turkish-Islamic arts, from architectural surfaces to wall paintings, from manuscripts to under-glass paintings. According to the data provided by historical sources, the first work that has existed till now was built by Hacı İbrahim, the son of Hacı Mustafa, one of the residents of Kızılca township. For an unknown reason, a large part of the building was demolished and a second building group was built over time. According to the inscription, the second building group refers to a building group called “the New Mosque”, which was rebuilt in 1831 by Mehmet Pasha, the son of Mehmet Ali Pasha (1769-1849), the Governor of Egypt, who was the Governor of Aleppo. Since only the minaret has existed from the second building group, which consisted of a madrasah-mosque combination, which was demolished over time, this single work is also called “orphan minaret” among the people. In this study, it

is emphasized that on the *Seal of Solomon* motif and the ornamentation of the building, which is especially concentrated in the minaret balcony section. The general acceptance of the six-armed star motif on the pedestal and its usage areas in different works within the Turkish motif tradition were emphasized, and the difference of this motif from the six-armed star, which has a symbolic context in the Jewish faith as *Magen David*, was determined. The visual data obtained during the survey, archival sources and literature on the structure are based on the documentation method.

Keywords: Turkish-Islamic Arts, Solomon’s Seal, Magen David, Kilis, İbrahim Efendi Mosque.

Summary

It is acknowledged that most motifs used in Western art have an iconographic counterpart. It is inferred that the geometric and floral motifs that we encounter in Anatolia are provided by the world meanings such as “ornamentation”, “talisman”, “power” or “strength”, which have a wide place in folk beliefs, rather than creating a meaning by combining with religious images. In this study, it is focused that on the minaret of the İbrahim Efendi Mosque in Kilis with the *Seal of Solomon* motif, which has been used on area of usage in Turkish-Islamic Arts, from architectural surfaces to wall paintings, from manuscripts to under-glass paintings. Since the entire work related to the research project has not endured till the present day, there is no information about the architectural order and plan of the first construction period. According to the data provided by historical sources, the first work that has existed till now was built by Hacı İbrahim, the son of Hacı Mustafa, one of the residents of Kızılca township. The data in the foundation dated 1719 registered in the name of Hacı İbrahim suggests that the first work was built before 1719. For an unknown reason, a large part of the building was demolished and a building group was built over time for the second. According to the available data, the second building group consisted of a madrasah with twenty rooms and a masjid. The surviving foundation traces also prove the existence of a building complex consisting of buildings of different qualities. The first information about the next building group, which was a combination of a mosque and a madrasa, can be found in the inscription above the courtyard entrance. According to the inscription, the next building group refers to a building group called “the New Mosque”, rebuilt in 1831 by Mehmet Pasha, the son of Mehmet Ali Pasha (1769-1849), the Governor of Egypt who was

the Governor of Aleppo. Since only the minaret has existed from the next building group, which consisted of a madrasah-mosque combination, which was demolished over time, this single work is also remained standing called “orphan minaret” among the people.

The minaret of İbrahim Efendi Mosque is like a sample of the minarets of the classical period in Ottoman architecture. This work, which participates in the architectural culture in terms of general fiction, is one of the uncommon buildings in the city that also incorporates local features. *The Seal of Solomon* motif, which will be elaborated throughout the study, is located on the southern part of the base.

The six-armed star, which seems not to have been designed with a symmetrical approach, is made of the local dirty yellow colored cut stone. The six-armed star motif, which consists of the combination of two triangles intersecting at opposite angles, has been used by different societies in every period of history and has been a motif with symbolic meanings depending on where it is used. The six-armed star motif used in Turkish Art has found a wide and deep-rooted usage area from the wall paintings from the Uyghurs period to the first buildings of Islamic architecture, from the Great Seljuk coins to the Anatolian Seljuk minbars, from the facades of the Principalities period to the mihrabs of the classical period Ottoman mosques. The six-armed star motif, which is generally used as a decorative element in Turkish-Islamic arts, is the equivalent of the five-armed star for Jews and Christians. In other words, for Abrahamic religions other than Islam, the six-armed star motif is known as *Magen David*. In this respect, the six-armed star motif on the base of the minaret of İbrahim Efendi Mosque has a different significance than the motif that characterizes the Jewish community and has a symbolic equivalent as *Magen David*. What is meant by the world of meaning here is that the *Seal of Solomon* motif used in Turkish-Islamic arts is generally used with an ornamental comprehension and is not a religious or belonging motif. Although the concepts of the six-armed star or *Magen David* are not included in the Bible, the world of symbolic meaning attributed to the motif has undergone radical changes over time. In accordance with the historical and visual data obtained in this context, the fact that the earliest known example of the *Star of David* was found on the wall of a synagogue dating from the 6th century BC means that this motif, which was used for decoration, had not yet been assigned to a religious or belonging area. The use of the six-pointed star motif among Jews in reference to a specific name is a phenomenon encountered in

the early 14th century. The historical process, which began with the inclusion of a description of the symbol in connection with King David (1010-940 B.C.) on the cover of a manuscript believed to be from the Middle Ages, took place on a pennant called “King David’s Flag” by a Jewish community in Prague, and in the 19th century, it acquired a political identity as it became a symbol of Judaism. Based on the obtained information, the fact that the concepts of the six-armed star or *Magen David* do not appear in the Bible indicates that this symbol existed as a term used later than the emergence of Judaism. In this study, it is emphasized that on the *Seal of Solomon* motif and the ornamentation of the building, which is especially concentrated in the minaret balcony section.

The accepted about that of the six-armed star motif on the pedestal and its usage areas in different works within the Turkish motif tradition were emphasized, and the difference of this motif from the six-armed star, which has a symbolic context in the Jewish faith as *Magen David*, was determined. The ornamentation and motifs on the surface of the minaret of İbrahim Efendi Mosque, the use and symbolic content of the six-armed star motif in different religions and the originality of the work in Ottoman art are the main purpose of the study. The visual data obtained during the survey, archival sources and literature on the structure are based on the documentation method.

1. Eserin Tanıtımı

Araştırmaya konu olan eser, avlu girişinin üzerindeki kitabeye göre Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1849) Halep Valisi olan oğlu Mehmet Paşa tarafından 1831 yılında yeniden yaptırılan ve halk arasında tek kaldığı için “öksüz minare” olarak adlandırılan İbrahim Efendi Camii minaresidir. Minarenin yüzeyinde yer alan süsleme ve motifler,¹ altı kollu yıldız motifinin farklı dinlerdeki kullanımı ve sembolik içeriği ile eserin Osmanlı sanatındaki özgünlüğü çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır.

İncelediğimiz eser, Mehmet Paşa sokağında bulunmaktadır. Cami ve medrese birleşiminden oluştuğunu anladığımız yapı kompleksinden günümüze sadece minare ile giriş bölümü kalmıştır.² Yüzey araştırması esnasında, te-

¹ Bezeme ve süslemede bütünü oluşturan parçaların her birine motif denir. Motif karşılığı olarak Türkçe “örge” sözcüğü de kullanılmaktadır. Metin Sözen-Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 214-215.

² Sıdika Bebekoğlu-Abdülhamit Tektuna, *Kilis Kültür Envanteri (Kentsel Mimari, Kırsal Mimari, Yazıt Eserleri)* (Ankara: Kilis Valiliği Yayınları, 2008), 52.

mel izlerin çevre erozyonuna uğradığı görülmüştür. Günümüze ulaşan mimari birimler, yapının ilk inşası hakkında bilgi vermekten ziyade ikinci inşa evresinin yapılanmasına ait plan düzleminde bir fikir sunmaktadır (Ek.1).

1990'lı yıllarda yapıyı yerinde inceleyen Abdulkadir Dünder'ın arşiv vesikasındaki görsel verilere dayanarak verdiği bilgilere göre caminin güney cephesinde, zemin seviyesinden pencere altlarına kadar beş sıra taş kullanılmıştır. İri kesme taşlarla oluşturulan zemin, pencere altlarında da devam etmiştir. Yapının doğu cephesinde kesme taş yerine moloz taşın yapı malzemesi olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.³ (Ek. 2).

İlk yapı topluluğu hakkındaki bilgilere, Hurufat defterleri ile arşiv vesikalarındaki kayıtlardan ulaşılır. Eldeki veriler ve vakıf kayıtları, cami ve medrese ile birlikte bir yapı topluluğunun var olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Yapıya ait Hurufat defterlerindeki 1137/1724, 1143/1730 ve 1145/1732 tarihli kayıtlarda⁴ “...Kilis'te Hacı İbrahim Efendi Medresesi bitişindeki Cami...Kilis'te el-Hac İbrahim Efendi'nin bina eylediği Cami ve Medrese Evkâfi'nda...” ifadelerinin geçtiği söylenmektedir.⁵ Vakıf kayıtlarından elde edilen bu bilgiler, bu alanda cami ve medrese ile birlikte inşa edilen ilk yapının 1719 yılından önceki bir tarihte yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu veriyi destekleyen bir açıklama da Dünder'ın, ilk yapı evresinin tarihi konusunda yaptığı yorumlarda karşımıza çıkmaktadır. Yazar, yapının ilk banisi olan İbrahim Efendi'nin 1719 yılında öldüğünü gösteren bir belgeye ulaştığını söyleyerek ilk yapı topluluğunun 17. yüzyılın sonları ya da 18. yüzyılın hemen başlarına tarihlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶

İbrahim Efendi tarafından yapılan ancak günümüze ulaşamayan yapının Mehmet Paşa tarafından yeniden yaptırıldığını giriş kapısı üzerindeki kitabeden anlamaktayız (Ek. 3-4). İlk yapının çok büyük bir kısmı yok olduğu için İbrahim Efendi tarafından yapılan cami ve medresenin nasıl bir plana sahip olduğu ya da var olanın üzerinden ne gibi değişimler yaşandığını söylemek şu

³ Abdulkadir Dünder, *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 271.

⁴ Mehmet Tektuna, *Hurûfât Defterlerinde Kilis Sancağı (1690-1832 Sosyoekonomik ve Kültürel Yapı)* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Araştırma Merkezi Yayınları, 2020), 166.

⁵ 1733 tarihli vakfiye hakkında bilgi veren Dünder, Hacı İbrahim Efendi'nin, kuyusu ve avlusu bulunan iki katlı evini, samanlığını, Tilhamber Köyü'ndeki ceviz ve nar ağaçları ile Şirvân ve Güler Nam Hatun bağını, inşa ettirdiği yapının giderlerini karışılmak amacıyla vakfettirdiğini ifade

⁶ Dünder, *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, 272.

an için pek olanaklı görünmemektedir. İbrahim Efendi'nin 18. yüzyılın başında yaptırdığı yapı topluluğu zamanla harap olunca Halep Valisi Mehmet Paşa tarafından 1831 yılında cami ile birlikte yirmi odalı bir medrese yeniden ihyâ edilmiştir. Sonradan yapılan bu yapı topluluğu da zamanla yıkılmış günümüze ikinci yapı evresinden sadece minare ile giriş bölümü kalmıştır. İkinci yapı evresine ait bilgilerin yer aldığı sivri kemerli girişin üstündeki kitabe⁷ şu ifadeler yer alır:

Hazret-i vâli-i şehbâ-yı mekârim-pîra
Sıdk ile bu eseri eyleyince nev ihya
Nâfiâ' gevher-i elfazla yazdın tarih
Yaptı hoş medresesi cûd Mehmed Paşa. 1247

2. Günümüz Türkçesi

“Keremi yüce olan Halep Valisi, iyi niyetle bu eseri yeniden ihyâ eyleyince, Nafi de noktalı harflerle bu tarihi yazmıştır. Bu güzel medreseyi cömert Mehmed Paşa yaptı 1831.” Yapının sivri kemeri üzerinde yer alan bu bilgiler, Mehmet Paşa tarafından yapının 1831 yılında yeniden yaptırılmış olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Yapıya ilişkin bir diğer kitabeyle İbrahim Hakkı Konyalı ulaşmıştır. Konyalı'nın kitabında neşrettiği ancak günümüze ulaşamayan kitabe yapının ikinci yapım evresi hakkında aydınlatıcı bilgiler yer almaktadır:⁸

Cenab-ı Hazret-i vâli-i şehbay-i keremkâre
Muvaffak olıcak âbâdına bu hüsn-i âsâre
Didim ben dahi Nâfi'mûcem mühmel güzel tarih
Sürüb ruy-i tevazu ile gir dergâh-i Cebbare.

3. Günümüz Türkçesi

“Halep Valisi kerem sahibi, bu güzel eserin bayındır olmasını başardı. Ben dahi noktalı ve noktasız güzel tarihini diledim. Alçak gönüllülükle yüz sürerek kudretli kapıdan gir.” Kitabenin son mısraındaki bilgiler ebced hesabıyla yapının tarihi hakkında bilgi vermektedir.⁹ Bu bağlamda son bölümdeki

⁷ Dündar, *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, 272.

⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi* (İstanbul: Fatih Matbaası, 1968), 369.

⁹ Bebekoğlu-Tektuna, *Kilis Kültür Envanteri*, 72.

ifadeler, tarih olarak H.1247/1831 yılına işaret etmektedir. Günümüze ulaşan mimari birimlerin, Mehmet Paşa tarafından yeniden yaptırılan ikinci yapı topluluğuna ait olduğu ikinci kitabede de ortaya çıkmaktadır.

İki farklı kitabedeki bilgiler ile yapının Kızılca nam sakinlerinden Hacı Mustafa oğlu Hacı İbrahim adına kayıtlı H. 1132/ 1719 tarihli vakfiyesini dik-kate aldığımızda, eserin ilk olarak 1719 tarihinden önce yapılmış olduğu son-rasında ise bir sebeple büyük bir kısmının yıkıldığı anlaşılmaktadır. Yıkılan ya-da 1831 yılına büyük oranda ulaşamayan yapının yerine ikinci yapı komplek-sinin de 1831 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. İkinci yapı topluluğu için “Yeni Cami” ya da “Mehmet Ali Paşa Cami” gibi isimlerin kullanılmasında, banî ismine dair bir gönderme olduğu da anlaşılmaktadır. İkinci yapı evresin-de, Halep Valisi Mehmet Paşa, eski yapının yerine yirmi odalı bir medrese ile bir mescit yaptırmıştır. Günümüzdeki temel izleri dikkate alınarak hazırlanan plana göre medrese odaları kible yönüne yerleştirilmiştir (Ek. 5). Bahçe orta-sında bir havuz, çarşı yönüne de günümüze ulaşan minare yer almıştır.

“Öksüz” minare olarak anılan İbrahim Efendi Cami minaresi, yapı top-luluğunun güney cephesinde yer almaktadır. Yöreye özgü sarı renkli taştan yapılan minarenin on iki kollu gövdesi, silindirik bir petek ile son bulmaktadır (Ek. 6). Petek üzerindeki zikzak motifi olarak adlandırılan süslemenin varlığı, petek bölgesini hareketli kılmıştır. Petek kısmında gördüğümüz bu süsleme özelliği külah bölgesinde de devam eder. Şerefe bölgesinde süslemelerin yo-ğunlaştığı görülür. Şerefe altındaki bilezik dışarıya doğru taşıntı yapmıştır. Silmenin üstünde yer alan onikigen cephe yüzeyden taşıntı yapan mukarnas benzeri motiflerle çevrilmiştir. İki sıra halinde düzenlenen süsleme kuşağının üzerinde her biri birbirinden farklı olarak tezyin edilmiş altı üstlü rozetler bulunur. Toplam sayısı yirmi dördü bulan bu rozetlerin üzerinde yer alan çini parçalar dikkat çekicidir. Çinili alanın üzerinde, köşe kısımlarında sarkıtları bulunan mukarnas dolguları görülür. İç kısımları birbirlerinden farklı geomet-rik kompozisyonlarla düzenlenen şerefe korkuluğunda yaratılan ahenk etki-leyici bir görünüme sahiptir (Ek. 7). Minare kaidesinin güney kısmında halk arasında *Mühr-i Süleyman* olarak da bilinen altı kollu yıldız motifi yer almak-tadır (Ek. 8-9). Buradaki altı kollu yıldız, Yahudi toplumunu simgeleyen ve *Magen David* olarak kavramlaştırılan motiften daha farklı bir anlama sahiptir. Bu bilgidен hareketle öncelikle altı kollu yıldız motifinin menşei, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kullanımı ile Türk-İslam sanatlarındaki yeri hakkında bir bilgi vermek konunun genel bütünlüğü açısından daha yerinde olacaktır.

4. Altı Kollu Yıldız Motifinin Kökeni ve Yahudilikteki Kullanımı

Altı kollu yıldız, genel anlamda biri taban diğeri de üst kısımda yer almak maksadıyla ters açılarla meydana getirilen ve iki eşkenar üçgenin birleşiminden oluşan sembol olarak tanımlanmaktadır.¹⁰

Motif üzerine yapılan araştırmalar, üçgenlerin ters açılarla bir nevi aynı zemin üzerinde kesişmesinden meydana gelen bu yıldızın, çok eski çağlardan itibaren bilinen bir motif olduğunu ve farklı materyaller üzerinde anlam dünyasındaki çeşitliliklerle birlikte kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda tarih öncesi dönemlerden itibaren büyü, sihir ve tılsımlarla ilişki olarak kullanıldığı varsayılan altı kollu yıldız motifinin Orta Doğu toplumlarındaki kullanımının Tunç Devri'nden (M.Ö. 3000-1000) itibaren bulunduğu ifade edilmektedir. Günümüze ulaşmayı başarmış bazı taşınabilir eserler üzerinde ve taşınmaz maddi kültür kalıntılarında bu motifin arkaik kökenleri hakkında veriler sunulmaktadır.¹¹

Helen, Roma, Asur, Sümer ve Bizans gibi birbirlerinden farklı medeniyetlerin günümüze ulaşmayı başaran eserlerinde bu motifin çeşitli versiyonlarını görmek olanaklıdır. Antik dönemlerde karşımıza çıkan bu sembolün, dişil ile eril olanı tek bir merkezde birleştirmeyi amaçlayan kullanım alanlarının olduğu da bilinmektedir. Yıldız motifine yüklenen simgesel düzeydeki anlam dünyasının, kesişmelerden yaratılan mükemmel sayı ya da dünyanın altı günde yaratılmasına dair bir inanç kümesinden beslenmiş olabileceğini de düşündürmektedir.¹²

Altı kollu yıldız motifi, Yahudi ve Hristiyanlar için beş kollu yıldızın karşılığıdır. Bir başka ifade ile İslam dini dışındaki semavi dinler açısından altı kollu yıldız motifi *Magen David* olarak bilinir. Yahudiler tarafından kullanılan altı kollu yıldız motifinin erken örneklerinde, dini bir imgeden ya da kutsallıkla ilişkilendirmiş aidiyet belirten bir simgeden ziyade sadece süsleme amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. *Davud Yıldızı*'nın en erken örneğine

¹⁰ Nusret Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı* (Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları, 1993), 207. "Magen" kelimesi İbranicede "koruyucu, savunucu ve kalkan" anlamına gelir. Galip Atasagun, "Yahudilikte Dini Sembol ve Kavramlar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(11) (Aralık 2001), 133. *Davut Yıldızı* ya da *Magen David* kavramının kelime kökeni hakkındaki açıklamalar için bk. Yusuf Besalel, "Magen David", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2001), 2/372-373.

¹¹ İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınevi, 2020), 31/523.

¹² Pala, "Mühr-i Süleyman", 31/523.

M.Ö. 6. yüzyıldan kalma bir mühürde ve İsrail sınırlarında bulunan Keferna-hum Köyü'ndeki bir sinagogun duvar süslemesinde rastlanılmış olması, motif-inanç birlikteliğinden ziyade dekoratif bir uygulamanın görsel kültürdeki tezahürü olarak da yorumlanmaktadır.¹³ Kitab-ı Mukaddes'te altı kollu yıldız ya da *Magen David* kavramlarının yer almaması, bu sembolün Yahudiliğin ortaya çıkışından daha sonra kullanılan bir terim olarak var olduğunu gösterir.¹⁴

Altı kollu yıldız motifinin Yahudiler arasında belirli bir isme gönderme yaparak kullanılması, 14. yüzyıl başlarında karşılaşılan bir durumdur. Orta çağa ait olduğu düşünülen bir yazma eserin kapağında, sembolün Kral Davut'la (M.Ö. 1010-940) bağlantılı açıklamaları yer almaktadır.¹⁵ Edebi gelenekte başlayan altı kollu yıldız motifinin kullanım alanı ve motife yüklenen simgesel argümanların geniş kapsamlı yayılımı sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Özellikle 13-14. yüzyıllar arasında hem altı kollu yıldız hem de Süleyman Mührü olarak kullanılan beş köşeli yıldız motifinin birlikte kullanılmış olması, *Davud Yıldızı*'nin simgesel dünyadaki ayırt edici konumunun henüz netleşmediği anlamına da gelir.¹⁶

Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından uzunca bir süre dekoratif amaçlı ya da herhangi bir sembolik anlam içermeden dini yapılar ile çeşitli taşınabilir sanat eserlerinde kullanıldığı anladığımız altı kollu yıldız motifi, ilk defa Prag'daki bir Yahudi cemaati tarafından "Kral Davud'un Bayrağı" ismiyle bir flamada yerini almıştır. Altı kollu yıldızla birlikte 16. yüzyılın sonlarına kadar kullanılan beş kollu yıldızın daha çok sihir ve tılsımlarla ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. *Magen David*'in, Yahudiliğin sembolü haline gelmesi ve bu toplumla ilişkilendirilen geniş çaplı kullanımı ise 19. yüzyılda gerçekleşmiştir.¹⁷ İsrail'in kurulmasından önce de kullanılan bu motif, günümüzde İsrail bayrağında yer almaktadır. Motifin devlet bayrağında yer almış olması hem siyasi hem dini sembolün tek bir imge üzerinden birleşmesi anlamına da gelir.

¹³ Pala, "Mühr-i Süleyman", 31/523; Gershom Scholem, "Magen David", *Encyclopaedia Judaica* (Kudüs: Keter Publishing, 1972), 11/688; Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız", 208.

¹⁴ Scholem, "Magen David", 687.

¹⁵ Scholem, "Magen David", 690-695.

¹⁶ Altı kollu yıldızın bir devlet sembolü halinde kullanılması, Theodor Herzl'in (1860-1904) Siyonist hareketleri sonucunda bir ivme kazanmış ve günümüzde İsrail Devleti'nin bayrağında yer alarak, modern Yahudi kimliğinin evrensel bir işareti olmuştur. Pala, "Mühr-i Süleyman", 523.

¹⁷ Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız", 209.

5. Türk-İslam Sanatlarında *Müht-i Süleyman* Motifinin Kullanımı

Türk Sanatının zengin bezeme repertuarı içerisinde kullanılan motiflerden biri de altı kollu yıldızdır.¹⁸ Mimari yüzeylerden taşınabilir sanat eserlerine kadar farklı zeminlerde karşımıza çıkan altı kollu yıldız motifinin erken örneklerine Türkistan bölgesindeki Türk toplumlarında rastlanılmaktadır.

Göktürklerde altı kollu yıldız motifinin çeşitli sanat eserleri üzerinde kullanıldığı bilinmektedir. Göktürkler döneminden kalma sikkelerde motifin farklı şekillerine rastlanır.¹⁹ Uygurlar döneminden kalma Pencikent duvar resimlerinde altı kollu yıldızın, gökyüzünü temsil eden sembolik anlatımlara sahip bir motif olarak kullanıldığı görülür. 8. yüzyıla tarihlenen bir duvar resminde de motifin kullanıldığı görsel veriler üzerinden net bir biçimde anlaşılmaktadır. Eserde karşımıza çıkan yıldız, din adamı olduğu düşünülen şahsın bileğine dövme olarak işlenmiştir (Ek. 10). On iki hayvanlı Türk takvimde kullanılan altı kollu yıldızın bir burca karşılık geldiği söylenir.²⁰ Çoğaltabileceğimiz örnekler olmakla birlikte İslam öncesi Türk toplumlarında karşımıza çıkan altı kollu yıldız motifinin kullanımı eski zamanlardan itibaren bilindiği görülmektedir. Bezeme unsuru olarak da karşımıza çıkan motifin kökensel sürekliliği yanında kullanım amaçlarında da dini bir simge ya da ilahi bir sembol olarak değil “berekat, tılsım,²¹ burç ve güç” sembolü maiyetinde kullanılmış olması Türk Sanatı açısından altı kollu yıldız motifine yüklenen anlam dünyasının kökeni hakkında fikir vermektedir.

Türk-İslam kültüründe karşımıza çıkan altı kollu yıldız motifini için Hz. Süleyman’ın mührü yani *Müht-i Süleyman* tabirinin yaygın bir biçimde kul-

¹⁸ *Müht-i Süleyman* motifini Türk Sanatında pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Sadi Bayram, “Müht-i Süleyman ve Türk Kültürü’ndeki Yeri”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, 1993), 61-72; Celil Layiktez, “Altı Köşeli Yıldız”, *Tesviye Dergisi* 59 (Mart-Nisan 2004), 44; Mehmet Zeki Kuşoğlu, “Türk Sanatında Müht-i Süleyman”, *İlgi Dergisi* 61 (İlkbahar 1990), 32-35.

¹⁹ Emel Esin, “Kün-Ay” (Ay-Yıldız Motifinin Proto Türk Devrinden Hakanlara Kadar İkonografisi), *VII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972), 1/343.

²⁰ Beyzagül Öztürk, “Antik Bir Sembol: Davut Yıldızı”. (Erişim 10 Ocak 2023). <https://www.marmarailahiyat.com/antik-bir-sembol-davut-yildizi/>; Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihi-ne Giriş* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984), 6/194.

²¹ Tılsım Arapça’ya Grekçe “telesma” kelimesinden geçmiş olup sözlükte “tabiatüstü güçlere, birtakım sırlara sahip olan nesne, çözülemeyen düğüm, anlamı gizli ve kapalı söz” manasına gelmektedir. Osmanlı sultanlarının tılsımlı gömlek giydikleri bu gömleklerin de üzerlerinde altı kollu yıldız motifinin yer aldığı günümüze ulaşan eserlerden de anlaşılmaktadır. İlyas Çelebi, “Tılsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/91-92. Şehzade Selim’in tılsımlı gömleği için bk. (Ek. 11).

lanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de adı geçmeyen ancak hadis kitaplarında bahsedilen motif için *Hatem-i Süleyman* tabirinin kullanıldığı da ifade edilmektedir.²²

Altı kollu yıldız motifinin bir tezyini unsur olarak İslam Sanatının erken devirlerinden itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. 691 yılında Emevi Halifesi Abdümelik (646-705) tarafından yaptırılan Kubbet-üs Sahra'nın²³ cepheleğinde ve dönemin öne çıkan saraylarından Kasru'l Hayrî'l Garbî'nin (724-727) giriş cephesinde (Ek. 12) altı kollu yıldız muhtevalı bezemeler yer alır.²⁴ Kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Halife Hişam bin Abdümelik ile (724-743) II. Velid zamanında (743-744) yapıldığı düşünülen ve büyük programlı bir saray kompleksi şeklinde inşa edilen Hırbetü'l Mefcer'in²⁵ pencere alınlıklarında da altı kollu yıldız motifi kullanılmıştır.

Motifin ilk Müslüman Türk devletlerinde, farklı kesişme alanlarından meydana getirilmiş bir tezyini unsur olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Karahanlılar'dan kaldığını bildiğimiz, mimari düzenlemesiyle öne çıkan ve erken devir türbe mimarisi hakkında da değerli bilgiler veren 977 tarihli, Tim'deki Arap Ata Türbesi bu yapılardan biridir.²⁶ 12. yüzyılda inşa edildiği düşünülen Fergana'daki Şeyh Fazıl Türbesi'nin iç kısımlarındaki bitkisel bezemelerin arasında alt kollu yıldız yer almıştır (Ek. 13). *Mühr-i Süleyman* motifinin sembolik ya da ilahi bir değer taşımadığı salt bezeme ögesi olarak kullanıldığı bir diğer örnek grubuna da Serahs-Merv yolundaki Karahanlı döneminden kalan 1114-1115 tarihli Ribat-Şerif isimli kervansarayın eyvan kısımlarında rastlanılmaktadır. Gazneliler döneminde ait (963-1186) Agra'daki Gazneli Mahmud Cami'nin ahşap kapı kanatlarına da *Mühr-i Süleyman* motifinin tatbik edildiği bilinmektedir.²⁷

²² Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız", 210.

²³ "Ömer Camii" olarak da bilinen yapının inşa evreleri ve İslam Sanatı açısından önemi hakkında bk. Abdulkadir Dündar, "Bulunduğu Şehir İnşa Edildiği Alan, Mimarisi ve Süslemeleri Bakımından Kubbetü's Sahra", *Dini, Tarihi ve Edebî Açıldan Kudüs*, ed. İbrahim Çelik vd. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 261-298; Abdulkadir Dündar, "Kubbet'üs-Sahra", *Vakıf ve Toplum* 5 (Ekim 2018), 54-59.

²⁴ Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız", 212.

²⁵ Engin Beksaç, "Hırbetü'l-Mefcer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/326.

²⁶ Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türkerlerde Şehir ve Mimarlık* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977), 137-139.

²⁷ Josef Strzygovski vd., *Eski Türk Sanatları ve Avrupa'ya Etkisi* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1971), 115-118; Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız", 213.

Büyük Selçuklu Devleti'nin İran bölgesindeki yapılarında ve çeşitli sikkelerinde altı kollu yıldız motifi kullanılmıştır. Özellikle taşınabilir sanat eserlerinde, motifin farklı bezeme öğeleriyle birlikte kullanılmış olması, motif eksenli bezeme anlayışının zaman içerisinde değişime uğrayarak zenginleştiğini ve çeşitlendiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu bağlamda 1062 tarihli Tuğrul Bey (990-1063) adına basılan bir sikke ile 11-12. yüzyıllar arasına tarihlenen pirinç bir şamdan da *Mühr-i Süleyman* motifinin kullanılmış olması bahsi geçen bezeme anlayışının öne çıkan örneklerinden sadece birkaçıdır.²⁸ Maden eserlerinde de karşımıza çıkan yıldız motifi, İran'daki bazı medreselerin stuko süslemelerinde de görülür.

Motifin görüldüğü bir diğer grubu Anadolu'daki erken dönem cami mimarisinde karşımıza çıkan süsleme kültürü oluşturmaktadır. Anadolu Selçuklu ve çağdaşları tarafından meydana getirilen cami mimarisi, bir yandan geleceğin tekrarlayıcısı olmuş (plan ve mimari kurgu açısından) diğer yandan da cephesel bezemeler ve sembolik süslemelerle motiflerin taşıyıcısı haline gelmiştir. Siirt Ulu Cami (1129) minberi ile minaresinin gövdesinde²⁹ karşımıza çıkan altı kollu yıldız motifi ve yıldız uçlarının kesişmesinden meydana gelen sonsuzluk ritmi, dönemin sanat anlayışı ile sanat tasavvurunun adeta görsel bir simgesine dönüşmüştür (Ek. 14).

Anadolu Selçuklu çağıının sembolik imgelerle yüklü motif uzantıları Beylikler Dönemi'nde de farklı mekânsal denemelerin varlığıyla devam etmiştir. Beylikler sanatının denemeci, yaratıcı, kimi zaman da tekrar edici motif gezegeni, altı kollu yıldızda da kendini göstermiştir. Dönemin önemli sembollerinden biri haline gelen motife, Niğde Sungur Ağa Cami'nin (1335) kuzey kapısındaki gül penceresinde (Ek. 15) rastlamak mümkündür.³⁰ Pencerenin ortasındaki iç içe geçmiş iki üçgenin kesişmesinden meydana gelen altı kollu

²⁸ Ülker Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978), 362; Kenan Çetin, "İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları (Selçuklu Sikkelerinin Özellikleri ve İran'dan Anadolu'ya Görülen Değişiklikler)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı 12/29 (Şubat 2010), 185; Selçuklu paralarının üzerinde görülen motifler ve bu motiflerin Türk Sanatındaki yeri için bk. Çoşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 3 (Ankara 1971), 435-591.

²⁹ Şahabettin Öztürk vd., "Siirt Ulu Cami Minaresi", *Vakıflar Dergisi* 30 (2007), 390; Sevgi Parlak vd., "Siirt Ulu Camii Minaresi ve 2008 Yılı Restorasyonu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 30(1) (Haziran 2013), 189.

³⁰ Zeynep Demircan, "Sungur Ağa Camii ve Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/528-530; Nermin Şaman Doğan, "Niğde'deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 30(1) (Haziran 2013), 121, 125, 133.

yıldız motifi ile hayvan tasvirlerinden oluşan kompozisyonu düşündüğümüzde, bezemedeki tasvir anlayışının sadece sembolik motiflerle sınırlandırılmayacak kadar büyük bir etki yarattığı anlaşılır. Cepheyi hareketli kılan hayvan tasvirleri ile girift kompozisyonlar içinde kendini tekrar eden ritmik motifler, Beylikler dönemindeki süsleme ve kompozisyon sanatına temel olarak yön veren Orta Asya eksenli bir geleneğin yansımasını da sunmaktadır.

Beyliklerin denemeci ve yenilikçi sanat anlayışı, Osmanlı mimarisinde, bütünsel olarak etkisini hissettirmiş bir başka deyişle daha “ağırbaşlı” bir sanat hacminde vuku bulmuştur. 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Gümüşhane’deki Süleymaniye Cami mihrabında karşımıza çıkan yıldız motifi³¹ nişin ortasına yerleştirilmiştir (Ek. 16). Klasik dönemde de motif olarak kullanımı devam eden altı kollu yıldız geç dönem Osmanlı süsleme sanatlarının da öne çıkan bezeme öğelerinden biri olmuştur. İstanbul Yıldız Sarayı Çit Kasrı’nın (1861-1876) tavan kasetlerinde karşımıza çıkan yıldız motifi³² (Ek. 17), süslemedeki sürekliliği motif ekseninde göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı resim sanatının bir türü olan ve genel olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’daki camilerde görülmeye başlanan duvar resimlerinde de altı kollu yıldız motifinin sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle köy camilerinde karşımıza çıkan ve Ege Bölgesi’nde yoğunlaşan duvar resimli yapılardaki³³ *Mühr-i Süleyman* motifinin Ashâb-ı Kefh’ten³⁴ olduklarına inanılan *Yemliha*, *Mekselina*, *Mesina*, *Mernuş*, *Debernuş*, *Sezanuş* ve *Kafetatayyuş* isimleriyle birlikte kullanıldığı görülür. Bu tezini anlayışta, altı kollu yıldız motifi merkezde yer almaktadır (Ek. 18).

Osmanlı sanatının yürütücüsü konumundaki İstanbul şehrinin dışında da altı kollu yıldızın birbirinden farklı pek çok sanat eserinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. 20. yüzyılın başlarında popülaritesini artıran *Cam Altı* resimlerinde, yıldız motifinin farklı versiyonlarını görmek mümkündür (Ek. 19).

31 İsmail Hacıahmetoğlu, *Gümüşhane İl Merkezindeki Türk-İslâm Devri Mimari Eserler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 390.

32 Bülent Bilgin, “Yıldız Sarayı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/543.

33 Akın Tercanlı, *Denizli Camilerindeki Mimari Betimlemeler* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 204.

34 Kur’an-ı Kerim, Kefh Sûresi/9-26. Kıssanın farklı dinlerdeki anlatımı için bk. İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kefh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/465-467. Kur’an’ı Kerim’de geçmeyen bu isimlerin çeşitli tarih ve tefsir kitaplarından aktarılmış olduğu söylenmektedir.

6. Değerlendirme

İlk inşası 1719 yılından önceki bir zaman dilimine dayanan ve cami ile medresenin birlikte inşa edildiği bütünlük bir yapı kompleksi gösteren İbrahim Efendi Cami, günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Geleneğin sürdürücüsü olan mimari kurgusu, yapının inşa edildiği dönemde de önemli bir yer işgal ettiğini gösterir. Sivri kemerli girişi ile girişin üzerinde yer alan kitabesi Osmanlı mimarisinde çok sık karşılaştığımız giriş cephesini tekrar eden uygulamalara bir örnektir.

Günümüze sağlam olarak gelen ve tek kaldığı için “öksüz” ismini alan minarenin genel düzenlemesi Osmanlı minarelerinden farksızdır. İnce uzun ve düzgün simetriye sahip gövde, şerefe korkuluğu ve bütün bunlara eşlik eden petek kısmındaki uyum, klasik dönem minarelerinde görmeye alışkın olduğumuz düzenlemelerin bölgesel nitelikli eklentileriyle karşımıza çıkan örneklerinden biridir. Genel düzenlemesiyle klasik minarelerden farkı olmayan minarenin şerefe altında yer alan rozetler, petek kısmındaki münavebeli taş uygulaması ve pabuç kısmındaki altı kollu yıldız motifi bölgesel özellikler olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle İbrahim Efendi Cami minaresi, Klasik Osmanlı ve bölgesel süsleme özelliklerini bünyesinde barındıran ve günümüze tam olarak gelen Kilis’teki ender sanat eserlerinden biridir.

Üzerinde durduğumuz bir diğer nokta da Kilis’teki cami-medrese birleşimi yapıların çokluğudur. Şehrin, 636-638 yılları arasındaki İslam fetihlerinden sonra Müslüman tebaanın yerleşimine açıldığı bilinmektedir. Uzun yıllar Doğu Roma’nın kontrolünde kalan bölge, Memlûklü egemenliğiyle birlikte Türk-İslam kültürüne ait yapıların oluşmaya başladığı bir döneme geçmiştir. Bu dönemden kalan ve Selçuklu çağının plan tipolojisine uyan çeşitli camilerin varlığı da bu durum bir göstergesidir.³⁵ Osmanlı egemenliğinden sonra (1516), cami merkezli yapılar olmak üzere farklı türdeki eserler şehrin yapı envanterindeki yerini almıştır. Bu yapılardan biri de medreselerdir.³⁶ 1920’lerin başına kadar Kilis’te yirmi sekizin üzerinde; Fıkıh, Mantık, Hadis, Tefsir ve Akaid gibi İslami ilimlere ait derslerin cami-medrese birleşimi olan yapılar-

³⁵ Akın Tercanlı, “Kilis Ulu Cami Süslemeleri”, *Sosyal Bilimler Işığında Edebiyat, İletişim, Sanat, Eğitim, İslami İlimler ve Felsefe Yazıları*, ed. Halil Aldemir-Mustafa Ayyıldız (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayınları, 2022), 112.

³⁶ 17. yüzyılın önemli seyyahlarından Evliya Çelebi (1611-1682) Kilis’in tarihi yapıları hakkında bilgi vererek şehrin öne çıkan kapıları, camileri, hanları ve hamamlarını kendine has üslubuyla tanıtmıştır. İsimleri ve genel özellikleri hakkında herhangi bir bilgi vermeyen Evliya Çelebi’ye göre Kilis’te yedi medrese vardır. Muhammet Atasever, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Kilis”, *7. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, ed., Hasan Çiftçi-Nurlan Akhmetov (Şanlıurfa: İksad Yayınevi, 2020), 483.

da öğrencilere okutulduğu yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır.³⁷ İbrahim Paşa Medresesi’de böyle bir geleneğin hem taşıyıcısı hem de uygulamacısı olmuş bir yapı kompleksi olarak dikkat çekmedir. Vakfiyesi’ndeki kayıttan yapının temel giderleri için pek çok mülkün bağışlanmış olması da sürdürülmesi istenilen eğitim sisteminin bir gereği olarak düşünülmüş olmalıdır.

Kullanımı tarih öncesi çağlara kadar uzanan altı kollu yıldız motifinin, semavi dinler açısından yüklenen simgesel anlamlarında ve imge düzenli açıklamalarında farklılıklar olduğu anlaşılmıştır.³⁸ Bir diğer ifade ile İslam Sanatında kullanılan altı kollu yıldız motifi daha genel tabiriyle *Mühr-i Süleyman* ile Yahudilikteki *Magen David* sembolünün kullanım alanları aynı değildir. Her ne kadar uzun yıllar beş kollu yıldız ile altı kollu yıldız Avrupa tasvir sanatlarında birlikte kullanılmış olsa da *Magen David* ekseninde sembolize edilen imge, Yahudilikte zaman içinde kutsallık-ilahilik ekseninde birleşimi ifade eden sembolik bir motif haline gelmiştir.

Davut Yıldızı ya da *Magen David* tabirinin daha önce de ifade edildiği gibi Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat’ta geçmediği anlaşılmaktadır. Bu noktada üzerinde durduğumuz konulardan biri de motifin Kral Davut’la ilişkilendirilmesi meselesi yani Yahudi inancında Kral Davut’a yüklenen imgeyle örtüştürülmesidir. İslam inancında peygamber olarak kabul edilen Hz. Davut, Yahudiler için Kral-Lider olarak kabul görür. Kral Davut’un, Golyat ile savaşmadan³⁹ evvel kalkanında altı köşeli bir yıldız olduğu ve bu yıldız ile kalkanın arkasına sığınır gibi Tanrı’nın korunmasına sığındığı anlatılır. Bir başka efsaneye göre Golyat’ın kalkanını büyük bir yıldız süslemektedir.⁴⁰ Kral Davut, Golyat’ı öldürdükten sonra düşmanın kalkanına sahip olmuş ve askerlerinin zırhlarına tanrısal himayenin bir sembolü olarak da altı köşeli yıldız motifini yaptırmıştır. Bu inanış Yahudi dualarında “Tanrı benim kalkanımdır” şeklinde yer almıştır.⁴¹ *Magen David*’in Yahudiliği ve bu dinen inanan insanları sembolize etmesi, motifin bezeme amaçlarından zaman içerisinde sıyrılarak bir imge sürecine dönüştüğünü göstermektedir. Erken devir kullanımlarında si-

³⁷ Mehmet Ali Yıldırım-Ali Akdeniz, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kilis’te Modern Eğitim* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2020), 125-129.

³⁸ İdil Türel, *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 70-88.

³⁹ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi -Yeni Yaşam Yayınları, 2009), 1Sa. 17: 1-58.

⁴⁰ Walter Machate, “Altı Köşeli Yıldız”, *Mimar Sinan Dergisi* 120 (İstanbul 2001), 63.

⁴¹ Mez. 18: 2-3.

nagogların cephelerinde yer alan ve bezeme amaçlı olarak kullanılan yıldız motifi, Kral Davut'la özdeşleştirilerek dini kimliğin ve toplumsal aidiyetin bir sembolü haline gelmiştir. Türk-İslam Sanatında kullanılan yıldız motifi ise inanç eksenli anlam dünyasına sahip bir sembol olarak kullanılmamıştır. *Müühr-i Süleyman* motifi, buldukları yere bolluk, bereket ve güç getireceğine inanılan⁴² bir süsleme motifi olarak kabul görmüştür.

İbrahim Efendi Cami minaresinin kaidesinde yer alan *Müühr-i Süleyman* motifi özetlemeye çalıştığımız gibi İslam tezyini sanatlarında; metal, ahşap, mimari ve dokuma gibi birbirinden farklı pek çok alanda motif olarak kullanılmıştır. Halk arasındaki inanca göre bu desenin bulunduğu yere şeytan giremez, kötülükler-uğursuzluklar son bulur, bereket ve bolluk gelir. Orta Asya Türk Devletleri, Anadolu Selçuklu, Artukoğulları, Beylikler ve Osmanlı Devleti'ne ait yapılarda karşımıza çıkan *Müühr-i Süleyman* motifi, genellikle yapıların giriş kısımlarında, eyvanlarında ya da kilit taşlarında kullanılmıştır. Bu nedenlerle İbrahim Efendi Cami minaresinin kaidesinde yer alan yıldız motifi ile Batı ikonografisinde kullanılan *Magen David*'in aynı anlama gelmediği ve birbirinden farklı ikonografik içeriğe sahip olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç

İbrahim Efendi Cami minaresinin kaidesindeki altı kollu yıldızın, halk sanatındaki kullanımıyla *Müühr-i Süleyman* motifinin, yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Türk-İslam Sanatındaki kullanımı köklü bir geleneğe sahiptir. Bu süsleme geleneği, yıldız motifinin dinsel-ikonografik çağrışımlarından ziyade “bezeme”, “tılsım, güç ve kuvvet” gibi halk sanatında daha fazla karşılık bulan bir anlam dünyasıyla ilintilidir. Bu bağlamda minarenin kaidesinde karşımıza çıkan altı kollu yıldız motifini hem süsleme ögesi olarak hem de yapının daha önceki zamanlarda yıkıldığı, tahribata uğradığı ve bozulduğu göz önüne alındığında “koruma” eksenli bir yaklaşımla halk inançlarında karşılığını bulan bir anlayışın görsel kültürdeki tezahürü olarak yorumlamak mümkündür. Bir diğer ifadeyle minarenin kaidesinde karşımıza çıkan altı kollu yıldız motifini, dini bir yönelimin ya da aidiyet belirten bir sembolün karşı olarak değil Kilis'teki bazı evlerin kapı kanatlarında ve cephelerinde de yaygın olarak görülen bu bağlamda Türk süsleme sanatlarındaki bir geleneğin devamı olarak kullanılan bir motif olarak değerlendirmek de mümkündür.

⁴² Barbaros Hayreddin Paşa'nın (1475-1546) sancağında yer alan altı kollu yıldız, inanişâ göre rüzgâra hükmetmek amacıyla işletilmiştir. Pala, “Müühr-i Süleyman”, 526. Barbaros Hayreddin Paşa'nın sancağı için bk. (Ek. 20).

Türk Sanatının erken devirlerinden itibaren altı kollu yıldız motifinin bilinmesi İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslam Sanatının da ayrılmaz bir bezeme ögesi haline gelmiştir. Türk-İslam Sanatlarında karşımıza çıkan altı kollu yıldız motifi, Yahudilikteki kullanımının aksine ilahi bir bağlılığın sembolü haline gelmeyen, bir toplumu nitelendirmeyen ya da dini bir çağrışım yapmayan bir anlam dünyasını sahiptir. Anadolu Selçuklu yapılarında bezeme ögesi olarak karşımıza çıkan tıpkı on iki kollu yıldız gibi altı kollu yıldız da zaman içerisinde farklı bezeme unsurlarıyla birleşerek yeni bir forma bürünmüştür.

Kaynaklar/References

- Alptekin, Çoşkun. "Selçuklu Paraları". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 3 (1971), 435-591.
- Atasagun, Galip. "Yahudilikte Dînî Sembol ve Kavramlar". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Aralık 2001), 125-156.
- Atasever, Muhammet. "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kilis". *7. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*. ed. Hasan Çiftçi-Nurlan Akhmetov. 477-487. Şanlıurfa: İksad Yayınevi, 2020.
- Bayram, Sadi. "Mühr-i Süleyman ve Türk Kültürü'ndeki Yeri". *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*. 61-72. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Bebekoğlu, Sıdika-Tektuna, Abdülhamit. *Kilis Kültür Envanteri (Kentsel Mimari, Kırsal Mimari, Yazıt Eserleri)*. Ankara: Kilis Valiliği Yayınları, 2008.
- Beksaç, Engin. "Hırbetü'l-Mefcer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/326-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Besalel, Yusuf. "Magen David". *Yahudilik Ansiklopedisi*. 2/372-373. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2001.
- Bilgin, Bülent. "Yıldız Sarayı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/541-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Cezar, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.
- Çam, Nusret. "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)". *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*. 207-230. Ankara: Selçuk Üniversitesi Araştırma Merkezi Yayınları, 1993.
- Çelebi, İlyas. "Tılsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/91-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Kenan. "İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları (Selçuklu Sikkelerinin Özellikleri ve İran'dan Anadolu'ya Görülen Değişiklikler)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı* 12/29 (Şubat 2010), 183-194.

- Demircan, Zeynep. “Sungur Ağa Camii ve Türbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Doğan Şaman, Nermin. “Niğde’deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2013), 115-140.
- Dündar, Abdulkadir. *Kilis’teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Dündar, Abdulkadir. “Kubbetü’s-Sahra”. *Vakıf ve Toplum* 5 (Ekim 2018), 54-59.
- Dündar, Abdulkadir. “Bulunduğu Şehir İnşa Edildiği Alan, Mimarisi ve Süslemeleri Bakımından Kubbetü’s-Sahra”. *Dini, Tarihi ve Edebî Açısından Kudüs*. ed. İbrahim Çelik vd. 261-298. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.
- Erginsoy, Ülker. *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Ersöz, İsmet. “Ashâb-ı Kehf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Haciahmetoğlu, İsmail. *Gümmüşhane İl Merkezindeki Türk-İslâm Devri Mimari Eserler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*. İstanbul: Fatih Matbaası, 1968.
- Kur’an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki. “Türk Sanatında Mühr-i Süleyman”. *İlgi Dergisi* 61 (İlkbahar 1990), 32-35.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2009.
- Layiktez, Celil. “Altı Köşeli Yıldız”. *Tesviye Dergisi* 59 (Mart-Nisan 2004), 44.
- Machate, Walter. “Altı Köşeli Yıldız”. *Mimar Sinan Dergisi* 120 (2001), 59-68.
- Ögel, Bahaddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. 6 Cilt. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Öztürk, Şahabettin vd. “Siirt Ulu Cami Minaresi”. *Vakıflar Dergisi* 30 (Ankara 2007), 385-405. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.1162822>
- Öztürk, Beyzagül. “Antik Bir Sembol: Davut Yıldızı”. *Marmara ilahiyat* (10.09.2022). (<https://www.marmarailahiyat.com/antik-bir-sembol-davut-yildizi/>).
- Pala, İskender. “Mühr-i Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/523-525. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Parlak, Sevgi vd. “Siirt Ulu Camii Minaresi ve 2008 Yılı Restorasyonu”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2013), 167-198.
- Scholem, Gershom. “Magen David”. *Encyclopaedia Judaica*. 11/687-695. Kudüs: Keter Publishing, 1971.
- Sözen, Metin-Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Strzygovski, Josef. vd. *Eski Türk Sanatları ve Avrupa’ya Etkisi*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1974.
- Tektuna, Mehmet. *Hurûfât Defterlerinde Kilis Sancağı (1690-1832 Sosyoekonomik ve Kültürel Yapı)*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2020.

202 • MÜHR-İ SÜLEYMAN MOTİFLİ BİR KAİDE: KİLİS İBRAHİM EFENDİ CAMİ MİNARESİ

Tercanlı, Akın. *Denizli Camilerindeki Mimari Betimlemeler*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Tercanlı, Akın. “Kilis Ulu Cami Süslemeleri”. *Sosyal Bilimler Işığında Edebiyat, İletişim, Sanat, Eğitim, İslami İlimler ve Felsefe Yazıları*. ed. Halil Aldemir-Mustafa Ayyıldız. 98-131. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayınları, 2022.

Türel, İdil. *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yıldırım, Mehmet Ali-Akdeniz, Ali. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kilis’te Modern Eğitim*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2020.

Ekler

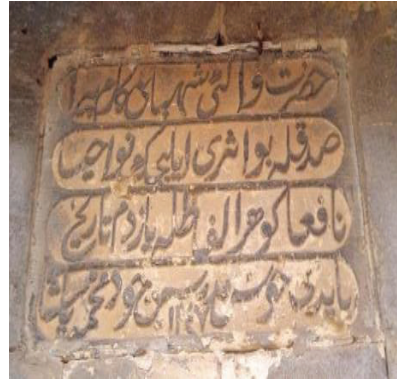
Ek. 1. Kilis İbrahim Efendi Camii'nin günümüzde ulaşan temel izleri

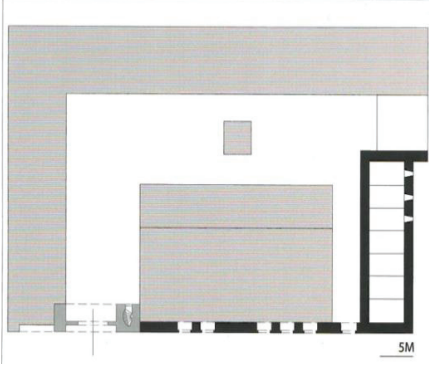
Ek. 2. Kilis İbrahim Efendi Cami (Yeni Cami) görünüşü, II. Abdülhamid Dönemi Arşivleri (<http://mek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90435---0043.jpg>). (Erişim 25.04.2023).

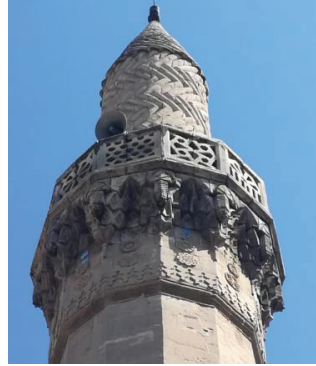
Ek. 3. Kilis İbrahim Efendi Cami Sivri Kemerli Giriş Bölümü

Ek. 4. Kilis İbrahim Efendi Cami Kitabesi

Ek. 5. Kilis İbrahim Efendi Cami Restitüsyon Çizimi (Sıdıka Bebekoğlu-Mehmet Tektuna, *Kilis Kültür Envanteri*, 2008, s. 72).

Ek. 6. Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi'nin Gövde, Şerefe, Petek ve Külahı

Ek. 7. Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi'nin Şerefe Bölgesindeki Süslemelerin Detayı

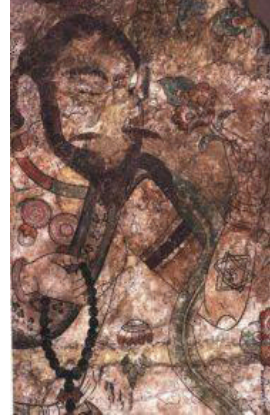

Ek. 8. Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi'nin Kaidesinde Yer Alan Altı Kollu Yıldız Motifi

204 • MÜHR-İ SÜLEYMAN MOTİFLİ BİR KAİDE: KİLİS İBRAHİM EFENDİ CAMİ MİNARESİ

Ek. 9. Kilis İbrahim Efendi Cami, Minare Kaidesindeki Altı Kollu Yıldız Motifi Detayı

Ek. 10. Uygur Duvar Freskleri (8. Yüzyıl), Kolunda Altı Kollu Yıldız Bulunan Uygurlu (Beyzagül Öztürk, “Antik Bir Sembol: Davut Yıldızı”. (Erişim 10 Ocak 2023). <https://www.marmarailahiyat.com/antik-bir-sembol-davut-yildizi/>).

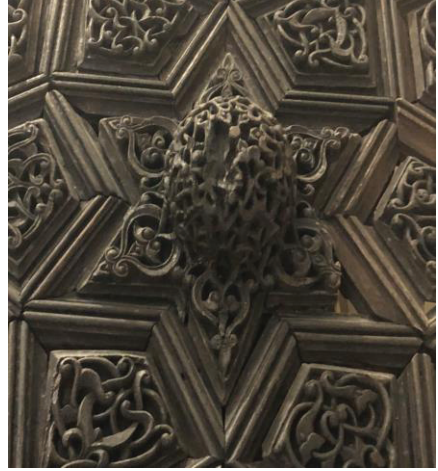
Ek. 11. Göğüs Kısımında *Mühr-i Süleymanlar* Bulunan Şehzade Selim'in (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) Tılsımlı Gömleği (İlyas Çelebi, “Tılsım”. *TDVİA*. 2012, s. 92).

Ek. 12. Kasrı'l Hayrî'l Garbî'nin (724-727) Cephesindeki Altı Kollu Yıldız Motifleri (<https://www.sanatiyolculugu.com/kasrul-hayrul-garbi/>). (Erişim 12 Ocak 2023).

Ek. 13. Şeyh Fazıl Türbesi'ndeki (12. Yüzyıl) Alçı Süslemelerde Altı Kollu Yıldız Motifi (Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, 1977, s. 137).

Ek. 14. Siirt Ulu Cami Minberi'ndeki (1129) Altı Kollu Yıldız Motifi ve Kabara Detayı (<https://twitter.com/tasvirsanatları/status/1020715297588817922>). (Erişim 12 Ocak 2023).

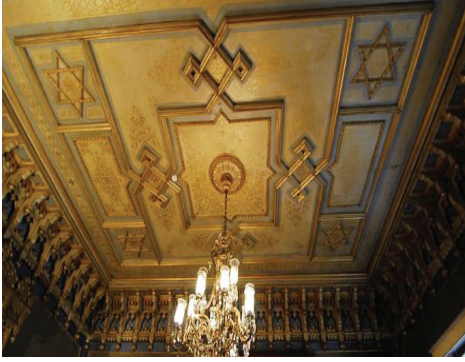

Ek. 15. Niğde Sungur Ağa Cami (1335), Kuzey Kapısındaki Gül Pencerede Altı Kollu Yıldız Motifi. (Mehmet Öncel Koç-Cengiz Kayacılar vd. *Niğde 10 Bin Yıllık Hatıra*, 2008, s. 38).

Ek. 16. Gümüşhane Süleymaniye Cami (16. Yüzyılın İlk Yarı), Mihrap Nişindeki Altı Kollu Yıldızlar

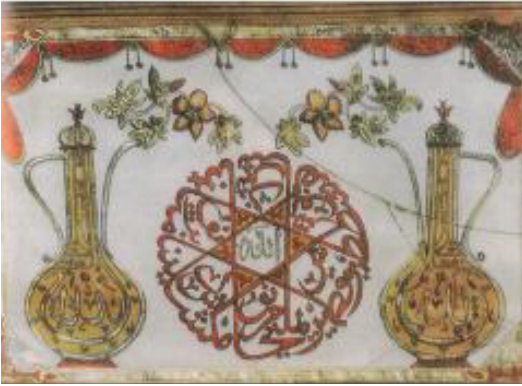
206 • MÜHR-İ SÜLEYMAN MOTİFLİ BİR KAİDE: KİLİS İBRAHİM EFENDİ CAMİ MİNARESİ

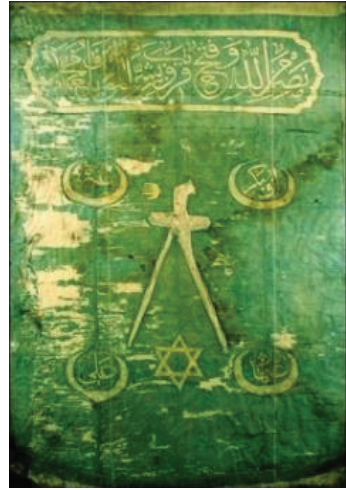
Ek. 17. Yıldız Sarayı Çit Kasrı (1861-1876), Tavan Süslemelerinde Altı Kollu Yıldız (https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=14319&sessionid=n0n2677kdfgef7uofpf5ufi771). (Erişim 13 Ocak 2023).

Ek. 18. Denizli Akköy Belenardıç (Torapan) Köyü Cami (1884), Kâbe Tasvirinin Altındaki Altı Kollu Yıldız

Ek. 19. Cam Altı Resim (20. Yüzyıl), Yıldız Motifli Ashâb-ı Kehf (Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, 2010, s. 255).

Ek. 20. Barbaros Hayrettin Paşanın Kullandığı (1534-1536) Sancak (<https://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/dmk/denizmuzesiweb/index.html>). (Erişim 14 Ocak 2023).